

- сприяння розвитку та веденню нових більш ефективних форм сільського господарства, таких як фермерство, приватне селянське господарство;
 - державна підтримка та створення умов для ведення органічного землеробства;
 - поліпшення родючості земель та структури ґрунтів, утворення екологічно стійких агроландшафтів;
 - сприяння виробництву органічної та екологічно чистої продукції;
 - сприяння організації, створенню та розвитку дачних та садівницьких товариств;
 - контроль та жорстке регулювання державою використання сільськогосподарських земель не за призначенням. Наприклад, захоплення значної частини території сільськогосподарського призначення та будівництва будинків для зідпочинку;
 - створення та впровадження в дію державного кадастру земель, а також державний контроль за використанням земель нашої країни;
 - удосконалення системи оподаткування землі.
- Ми вважаємо, що для здійснення та впровадження вичерпаного заходу необхідно здійснити:
- перехід до нових, більш ефективних форм ведення сільського господарства (фермерство, сільськогосподарська кооперація, приватне селянське господарство);
 - формування у населення філософії образу господарюючої людини, яка любить свою землю та любить працювати на ній з дотриманням загальнолюдських цінностей у суспільному житті; орієнтованої на екологічне та органічне сільське господарство.

Усі ці економічні, соціальні та філософські аспекти включає в себе філософія господарства. Модель господарюючої людини була створена та описана С.М. Булгаковим у «Філософії господарства», а також вивчається сучасною російською школою філософії господарства, яка створена Ю.М. Осиповим. На нашу думку, філософія господарства є одним з найважливіших важелів розвитку суспільства.

Література

1. Кулинич П. Консолідація сільськогосподарських земель в Україні (правові проблеми) // Право України. – 2007. – №5. – С. 45–47.
2. Кулинич П. Земля для заміських котеджних містечок: правові питання // Аналітика. – 2007. – №12(66). – С. 31–35.
3. Кулинич П.Ф. Виробництво органічної та екологічно чистої сільськогосподарської продукції: земельно-правові аспекти // Держава і право, №3.
4. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 7-ме вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2008. – 719 с.
5. Земельний кодекс України. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2008. – 96 с.
6. Господарський кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 25 серпня 2009 р.: – К.: Паливода А.В., 2009. – 192 с. – (Кодекси України).
7. Варналій З.С. Основи підприємництва: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – 239 с.: іл.
8. <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Кулинич В.М. Особливості діяльності фермерських господарств як підприємницької форми господарювання // Економіка АПК. – 2005. – №7. – С. 45–47.

В.В. СІДЛЯР,
аспірант, Тернопільський національний економічний університет

Спеціальні економічні утворення: цільове спрямування та проблеми розвитку в Україні

Розглянуто концептуальні засади та цілі впровадження спеціальних економічних зон. Проаналізовано основні системні недоліки функціонування спеціальних територіальних утворень. Запропоновано подальші перспективи та можливості їх розвитку в Україні.

Рассмотрены концептуальные основы и цели внедрения специальных экономических зон. Проанализированы основные системные недостатки функционирования специальных территориальных образований. Предложены дальнейшие перспективы и возможности их развития в Украине.

The conceptual basis and implementation target of special economic zones are considered. The main systemic disadvantages of functioning of special territorial formations are analyzed. A further prospects and opportunities their developments in Ukraine are offered.

Постановка проблеми. В рамках пошуку ефективних шляхів виходу з кризового стану та підвищення конкурентоспроможності економіки України на міжнародній арені особливої пріоритетності набуває проблема вдосконалення системи оподаткування та використання дієвих податкових інструментів залучення іноземних інвестицій. До таких інструментів можна віднести вільні економічні зони (ВЕЗ), які

створення яких припав на другу половину XX ст., а на території Центрально-Східної Європи – на кінець 80-х – початок 90-х років зазначеного століття.

Сьогодні в Україні існує 11 спеціальних економічних зон та дев'ять територій пріоритетного розвитку (далі – СЕЗ та ТПР), площа яких становить 6239 тис. га, або 10,3% території України. Сучасне функціонування СЕЗ та ТПР характеризується станом невизначеності щодо подальших перспектив розвитку чи доцільності їх збереження. По суті, скасування вітчизняних спеціальних територіальних утворень не відбулося на законодавчому рівні. Проте з відміною всіх податкових пільг, що надавалися інвесторам, СЕЗ та ТПР втратили свою привабливість.

Для вітчизняних СЕЗ, як і для закордонних зональних утворень, спільними рисами спеціального режиму є: звільнення від сплати ввізного мита або їх фіксація на мінімальному рівні, пільговий режим оподаткування, звільнення від обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті, гарантії іноземним інвесторам, надання функціонуючим в зонах компаніям інших переваг та преференцій.

Варто відмітити, що при сучасних масштабах поширення вільних економічних зон у світі податкові пільги далеко не єдиний стимул для залучення інвестиційного капіталу. Значну роль відіграють також політична стабільність, гарантії інвесторам, рівень розвитку інфраструктури, спрощення адміністративних процедур тощо. Проте основним стрижнем преференційних умов для інвесторів є саме привабливі пільги в оподаткуванні.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. З огляду на глобалізаційні та інтеграційні процеси в розвитку світової економіки багато сучасних вчених різних країн займаються дослідженням проблематики покращення інвестиційного клімату в державі та формування конкурентної регіональної політики за допомогою спеціальних економічних зон. Серед вітчизняних науковців варто відмітити праці П. Беленького, В. Геєця, М. Дацишина, М. Долішнього, В. Кравченко, Ю. Макогона, В. Пили, К. Пугачевської, Л. Сиволап, Г. Теплицького, О. Чмир [1–8], які присвячені теоретичним та методологічним аспектам функціонування СЕЗ і ТПР, дослідженню проблем їх діяльності, вивченню іноземного досвіду використання зональних формувань для залучення міжнародних капіталів та іншим питанням функціонування територіальних утворень. Разом з тим малодослідженими залишаються такі перспективи реалізації потенціалу вільних економічних зон на території України, як ефективного динамічного інструменту розвитку не тільки регіонів, а й національної економіки з урахуванням стратегічного курсу інтеграційного розвитку.

Мета статті. Безперечно, аналіз ефективності функціонування спеціальних економічних зон має носити комплексний характер і здійснюватися в різних аспектах. У рамках нашого дослідження пропонуємо розглянути концептуальні засади та цілі створення С(В)ЕЗ та ТПР в Україні, дослідити їх ефективність, а також дати характеристику

нормативно-правового поля С(В)ЕЗ та ТПР. Такий підхід дозволить виявити наявні системні недоліки, які були допущені при впровадженні спеціальних територіальних утворень, та зробити адекватні висновки щодо подальших можливостей їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід звернути увагу на передумови створення вільних економічних зон в Україні. Суспільна ситуація в державі на початку 90-х років XX ст. характеризувалася розгортанням трансформаційних процесів на тлі негативного стану економіки та посилення соціальної напруги. Тоді як у світі набув резонансу феномен вільних економічних зон Китаю, ліберальний режим економічної діяльності яких сприяв «економічному чуду» за рахунок припливу іноземного капіталу.

Очевидно, що в умовах кризового економічного стану, при обмеженості фінансових ресурсів, розбалансованості розвитку регіонів, гострої потреби у технологічній та структурній перебудові вітчизняної економіки, постало питання пошуку перспективних та ефективних шляхів залучення іноземних інвестицій. Тому активної підтримки набула ідея створення вільних економічних зон в Україні, з огляду на широке розповсюдження та вдале використання їхніх можливостей у світі. Зокрема, приклад «азійських тигрів» довів, що за рахунок концентрації коштів, матеріальних, кадрових, науково-технічних і насамперед та обов'язково інноваційних ресурсів ВЕЗ здатні відігравати роль центрів (точок) зростання, які у подальшому ініціюють активізацію економіки країни в цілому [9].

Доводиться констатувати, що в Україні створення зональних утворень носило стихійний характер, передусім через відсутність органічного поєднання фундаментальної концепції вільних зон та державної економічної політики. Окрім потреби в залученні іноземного капіталу при створенні С(В)ЕЗ та ТПР ставилося завдання подолати диспропорції регіонального розвитку та вирішити екологічні проблеми регіонів.

Зауважимо, що кращий міжнародний досвід свідчить про високу ефективність саме тих ВЕЗ, які впроваджувалися на територіях, найбільш підготовлених для залучення та раціонального використання іноземних інвестицій, на відміну від вітчизняної практики, коли ВЕЗ створювалися переважно у депресивних та нецікавих для інвесторів регіонах.

Значну роль у майбутніх невдачах відіграв і той факт, що державні видатки на створення і організацію роботи зон були мінімальними та не забезпечували належного розвитку транспортної та ринкової інфраструктури. Так «...Китай зміг зацікавити інвесторів лише після виконання величезної будівельної програми по створенню в своїх ВЕЗ сучасної інфраструктури – дороги, зв'язок, готелі. До 80% всіх витрат лягли на бюджет країни, а іноземні інвестори прийшли у ВЕЗ лише після створення всіх необхідних для ведення бізнесу умов» [10].

Загалом, для успішної роботи територіальних формувань необхідні додаткові засоби стимулювання перспективних

підприємств і напрямів бізнесу, в тому числі державні субсидії і дотації, гарантії і позики під низький відсоток. В Україні ж процес створення майбутніх точок економічного розвитку не супроводжувався належним фінансуванням з боку держави, а преференції суб'єктам інвестиційної діяльності обмежувались пільговими умовами в оподаткуванні. Проте цілі та завдання, які ставились перед вільними економічними зонами, були більш, ніж оптимістичними.

Так, у базовому Законі України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.92 р. №2673–XII задекларована мета впровадження С(В)ЕЗ в Україні, а саме:

- залучення іноземних інвестицій та сприяння їм;
 - активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг;
 - залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання;
 - розвиток інфраструктури ринку;
 - поліпшення використання природних і трудових ресурсів;
 - прискорення соціально-економічного розвитку України [11].
- Як бачимо з наведеного, на С(В)ЕЗ покладалися масштабні завдання залучення інвестицій для вирішення соціально-економічних проблем та стимулювання розвитку національної економіки на шляху до суспільного добробуту. Проте завдяки широкому спектру окреслених цілей та пріоритетних видів економічної діяльності дискредитує ідею СЕЗ. За словами голландського економіста Стівена Дьюара: «...СЕЗ сьогодні визнані у всьому світі як інструмент розвитку окремих секторів економіки, але їх ніхто не вважає кращим вирішенням проблем економічного розвитку в цілому...» [12, с. 12].

До того ж відсутність критеріїв ефективності на законодавчому рівні, на нашу думку, не лише ускладнює дослідження результатів використання преференційного механізму зон, а й унеможливує моніторинг досягнення поставлених цілей загалом. Адже при оцінюванні результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон обов'язковим є їхня класифікація за однорідними типами та застосування для окремих типів специфічних критеріїв оцінювання.

У вищезгаданому Законі «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» передбачена класифікація С(В)ЕЗ, а саме: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські та комплексні економічні зони. Однак проведений аналіз законодавчої бази свідчить, що в Україні вузькопрофільних зон, що спеціалізуються на одній функції, майже немає, окрім хіба що СЕЗ «Курорт-поліс Трускавець», яка орієнтована на розвиток туристично-рекреаційного комплексу. Натомість найбільш поширеними є комплексні зони, які спрямовані на виконан-

ня торгових, виробничих, дослідницьких функцій та поєднують у собі риси і елементи зон різних типів.

Зазначимо, що «рамкового» закону для ТПР взагалі немає і у ряді випадків їх діяльність регламентується тими ж законодавчими актами, що й С(В)ЕЗ. Це дає підстави стверджувати про відсутність чіткого розмежування між даними економічними утвореннями, про що свідчить також схожість у цілях створення, видах проваджуваної діяльності та системі управління двох типів територіальних утворень. Хоча ТПР запроваджувалися насамперед у депресивних регіонах з метою забезпечення умов для залучення інвестицій у пріоритетні види економічної діяльності, створення нових робочих місць та сприяння соціально-економічному розвитку регіонів. Тобто території пріоритетного розвитку створювалися як «зони виживання» задля вирішення гострих соціально-економічних та екологічних проблем регіонів. Такі цілі зазначені в окремих законах та указах про створення конкретних СЕЗ та ТПР.

Серед ключових проблем функціонування економічних зон в Україні слід відмітити також нестабільність правового поля, що вносить дестабілізацію та негативно впливає на залучення в зони інвестицій. До прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» від 25.03.2005 р. №2505 та деяких інших законодавчих актів України», яким були відмінені податкові пільги та спеціальний митний режим для суб'єктів господарювання у СЕЗ та на ТПР, на спеціальних територіях з початку функціонування (станом на 31.03.2005 р.) було затверджено 742 проекти, кошторисна вартість яких становила \$7,6 млрд., з них іноземні інвестиції \$2,5 млрд.

Разом із цим унаслідок змін, що відбулися в законодавстві, протягом лише 2005 року органами управління СЕЗ та ТПР було скасовано 221 інвестиційний проект, у тому числі:

- у зв'язку з невиконанням суб'єктами підприємництва договорів (контрактів) скасовано 68 проектів;
- у зв'язку із закінченням терміну реалізації проектів у пільговому режимі оподаткування – 80 проектів;
- за ініціативою інвесторів – 59 проектів;
- з інших причин – 14 проектів [13].

Доводиться констатувати, що разом із ліквідацією преференцій були порушені державні гарантії інвесторам, зокрема іноземним, щодо незмінності правового режиму їх діяльності, чим створено загрозу позовів до судових органів з боку інвесторів про відшкодування завданих їм збитків. Про необґрунтованість та непослідовність рішень органів державного управління свідчить виданий пізніше Указ Президента України від 28 жовтня 2005 року «Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні», який передбачає, зокрема, «забезпечити запровадження компенсаційних механізмів для інвесторів, які працюють у В(В)ЕЗ та на ТПР зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності та сумлінно виконують умови договорів» [14]. Іншій частині інвесторів, які не ввійшли до категорії «сумлін-

них», залишилося право відновлювати пільги у судовому порядку, яке декотрі реалізували в подальшому, довівши, що в ході ліквідації спеціальних пільгових режимів було порушено гарантії, які їм надавала держава.

Висновки

Отже, сьогодні механізм діяльності СЕЗ та ТПР не передбачає преференцій в оподаткуванні для інвесторів, що дає підстави зробити висновок про їхню інертність для економіки, а з іншого боку, відновлення пільг для окремих підприємств судовими органами призводить до поширення дискримінації серед господарюючих суб'єктів. Тому сумнівною видається доцільність подальшого функціонування зональних утворень у сучасному вигляді.

Для визначення перспектив спеціальних економічних територій в Україні варто врахувати позитивні соціально-економічні ефекти їх функціонування. Перш за все це – можливість інноваційного розвитку та модернізації економіки, а також властивість вільних економічних зон сприяти відкритості та глобалізації економіки шляхом залучення іноземних інвесторів та розширення світогосподарських зв'язків. Ураховуючи вищевикладене, переконані, що перспектива реформування ВЕЗ у напрямі їх удосконалення та використання як ефективного інструменту стимулювання економічного розвитку має домінувати над ідеєю повної їх ліквідації.

Насамперед потребує впорядкування та удосконалення нормативно-правова база функціонування зональних утворень з одночасним посиленням контролю за їх функціонуванням з боку держави. Усунення системних недоліків у законодавстві дасть змогу чітко визначити преференційний механізм функціонування залежно від мети створення та напрямку розвитку економічної зони, а також розробити критерії ефективності, що забезпечить проведення адекватної оцінки діяльності зон різних типів.

Разом із тим, проаналізувавши концептуальні засади та цілі створення С(В)ЕЗ та ТПР в Україні, доходимо до висновку, що використання вільних економічних зон має відповідати стратегії розвитку держави і виступати засобом (а не власне стратегією), що найбільше відповідає конкретним обставинам у даний момент, для забезпечення стратегічного успіху. Тобто на кожному тимчасовому відрізку залежно від ситуації необхідно сфокусувати діяльність ВЕЗ на пріоритетних завданнях і, таким чином, забезпечити конкретне цільове призначення та обмежити їх використання у часі. Причому політика держави відносно вільних зон має бути стабільною та збалансовувати, гармонійно поєднувати інтереси держави, регіону, ініціаторів створення і суб'єктів інвестиційної діяльності.

Література

1. Геець В., Семиноженко В. Спеціальні економічні зони: «чорні діри» чи точки економічного зростання? // «Дзеркало тижня» №44(623). – 18–24 листопада 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2020/55122/>
2. Дацишин М., Дацків Р. Законодавчі ініціативи експертів Інституту реформ у сфері СЕЗ і ТПР України: Економічні ese. – К., 2005. – С. 9–31.
3. Макогон Ю., Кравченко В. Підходи до оцінювання результатів функціонування спеціальних режимів інвестування в Україні: Економічні ese. – К., 2005. – С. 81–89.
4. Пила В.І., Чмир О.С. Спеціальні (вільні) економічні зони: теорія та практика. – К., 1998. – 328 с.
5. Чмир О.С., Пила В.І. Методологічні підходи до оцінки впливу факторів на розвиток СЕЗ і ТПР // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2008. – № 1. – С. 121–126.
6. Пугачевська К.Й. Організація і підвищення ефективності діяльності спеціальних економічних зон (за матеріалами СЕЗ України) // Автореферат дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / К.Й. Пугачевська; Ужгородський нац. ун-т. – Ужгород, 2003. – 19 с.
7. Сиволап Л. Іноземний капітал в економіці України в умовах спеціального режиму інвестиційної діяльності // Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.05.01 / Л.А. Сиволап; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 19 с.
8. Чмир О. Методологічні основи створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку // Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.10.01 / О.С. Чмир; Наук.-дослід. екон. ін-т М-ва економіки України. – К., 2001. – 34 с.
9. Кузьменко В., Кузнецова Л. Вільні економічні зони: міфи та реальність // Економіка підприємства, 1999, №2–3, с. 24–34. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niurr.gov.ua/ukr/publication/statti/economy/kuzmenkoVEZ_uk.htm
10. Рубченко М. Точки роста или черные дыры. – Эксперт. – 2002 р. – №28 (334). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expert.ru/printissues/expert/2002/28/28ex-tishk/>
11. Закон України від 13.10.92 р. №2673–XII «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Дьюар С. Свободные экономические зоны – возможность и ограничения // Деловой партнер. 1999, №7.
13. Указ Президента України «Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні» №1513/2005 від 28.10.2005 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
14. Попередній звіт про виконану роботу Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань перевірки ефективності функціонування СЕЗ та ТПР – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=30016